

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

July 2021 Volume-11 Issue-27

Impact of Environment on Agriculture, Health, Water Resources, Social Life & Industrial Development

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon

Executive Editors

Dr. M. N. Kolpuke
Principal,

Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga

Executive Editors

Dr. S. S. Patil

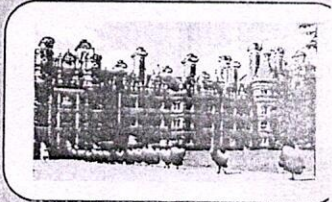
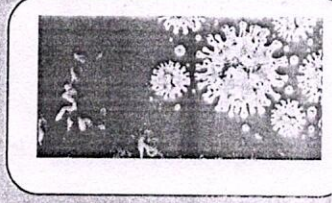
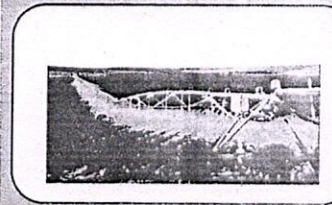
Principal,
Maharashtra College of
Pharmacy, Nilanga

Executive Editors

Dr. E. U. Masumdar
Principal,

Azad Mahavidyalaya, Ausa

Dr. B. N. Paul, Dr. C.J. Kadam, Prof. T. A. Jahagirdar, Dr. Naresh Pinamkar
Dr. C. V. Panchal, Dr. Nisar Syed, Mr. Santosh P Mane

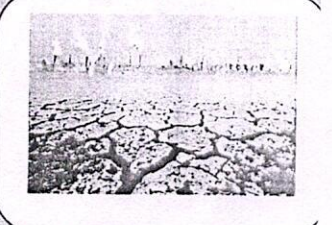
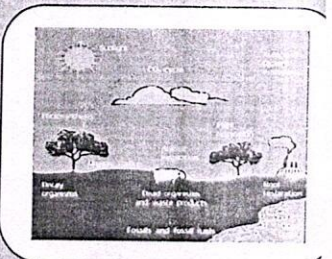

Dr. R. V. Bhole
B.S.G.
Sadur
Dumal
B.R.G.

05

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

85 SVP - Aug - 2021

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

20 July 2021 Volume-11 Issue-27

On

*Impact of Environment on Agriculture, Health, Water
Resources, Social Life & Industrial Development*

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Executive Editors

Dr. M. N. Kolpuke Principal Maharashtra Mahavidyalaya Nilanga	Dr. S. S. Patil Principal Maharashtra College of Pharmacy, Nilanga	Dr. E. U. Masumdar Principal Azad Mahavidyalaya, Ausa
--	---	--

Co- Editors

Dr. B. N. Paul	Dr. C.J. Kadam	Prof. T. A. Jahagirdar
Dr. Naresh Pinamkar	Dr. C. V. Panchal	Dr. Nisar Syed
	Mr. Santosh P Mane	

Editorial Board

Dr. A.B. Dhalgade	Dr. S.V. Garad	Dr. M.A. Barote
Dr. B.S. Gaikwad	Prof. R.R. More	Dr. R.V. Suryawanshi
Dr. A.M. Mulajkar	Prof. S.P. Kumbhar	Dr. Amjad Pathan
Dr. S.G. Benjalwar	Miss A.B. Tagarkhede	Dr. S.B. Shaikh
Prof. R.S. Madarse	Dr. V. P. Sandur	Dr. P. B. Achole

Published by- Dr. M. N. Kolpuke, Principal, Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1.	"पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज" प्रा. डॉ.अंभुरे एस. डी.	1-3
2	वरिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक शिक्षणविषयक अभिवृत्तीचा चिकित्सक अभ्यास श्री सावळे शरद अरुण	4-7
3	छत्रपती शिवाजी महाराजांची जल व्यवस्थापन पद्धती - एक अभ्यास Dr. Ladaf S.K	8-10
4	दुष्काळ आणि शेतकरी आत्महत्या : विशेष संदर्भ शेतकरी दीर्घकाव्य प्रा डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे	11-13
5	रवींद्र शोभणे यांच्या साहित्यात पडलेले दुष्काळाचे प्रतिबिंब आणि आजचे वास्तव प्रा. डॉ. सुनिल भावराव देसले	14-17
6	"जलसंबंधित ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि विकास" प्रा. डॉ. खिस्ते ओंकार बाळकृष्ण	18-20
7	"भारतीय शेती विकासाचा अभ्यास" डॉ. राजाराम महादेव थोरात	21-25
8	चंदगड तालुक्यातील जलव्यवस्थापनाचा इतिहास Dr.Madhukar Vithoba Jadhav	26-29
9	लोकसंख्येचा विस्फोट पर्यावरणाच्या -ह्यासाला कारणीभूत डॉ. कविता मते	30-32
10	पर्यावरण संवर्धन : काळाची गरज प्रा. डा. हेमचंद्र दुधगवळी	33-34
11	कोविड — 19 का भारतीय अर्थव्यवस्था पर प्रभाव प्रा. मोरेश्वर भिकाजी शेन्डे	35-38
12	ग्रामीण विभागातील कृषी विकासाचा चिकित्सक अभ्यास डॉ. राजेंद्र लुळशीदास आहिरे	39-42
13	दुष्काळजन्य परिस्थिती चे साहित्यातील चित्रण विकास नामदेव लोडे	43-46
14	जलव्यवस्थापन काळाची गरज डॉ. डी. एम. कदम	47-50
15	चळवळी आणि हिंदू तत्वज्ञान यांची सांस्कृतिक व राजकीय चर्चा करणारा मौलिक ग्रंथ' प्रा. डॉ. हंसराज दत्तात्रय भोसले	51-53
16	पर्यावरण आणि समाज प्रा. डॉ. मंगला कडवे	54-56
17	जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा - जिल्हा रायगड ही एक रायगड जिल्ह्यातील वचत गटांना प्रोत्साहित करणारी संस्था प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे, प्रा. डॉ. मनीषा कर्णे	57-59
18	भारतातील कृषि आणि जलसिंचन सुविधांचा आढावा पंचाळ विजय किशनराव	60-62
19	नागपूर शहर में अपशिष्ट जल प्रबंधन; धारणीय विकास की ओर एक पहल स्वाती रमेश भोवते, डॉ.अविनाश व. तलमले	63-67
20	"जल प्रदूषण आणि मानवी आरोग्य" प्रा.डॉ.अनिल निवृत्ती शिंदे	68-72
21	शेतकरी आत्महत्या व समाजकार्य कल्याची भुमिका डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	73-76
22	शेतक-यांच्या समस्या आणि शेती विकास एक विक्षेपणात्मक अध्ययन प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख	77-81
23	चंद्रपूर परिसरातील कोळसा खाणिचा स्थानिक पर्यावरणावर होणारा परिणाम अमोल काशीनाथ बावने, मनिषा दूधराम ठवरे	82-84
24	पर्यावरण संवर्धनात आदिवासींचे योगदान प्रा. डॉ.भास्कर गायकवाड	85-88

25	हवामान बदल आणि कृषीचा शाश्वत विकास	Mr. Shankar Sudamrao Pawar	89-91
26	जल पूनर्भरण : काळाची गरज	डॉ. बंडे मोहन व्यंकटराव	92-97
27	दुष्काळ आणि शेतकरी आत्महत्या	डॉ प्रवीण भास्करराव हाडे	98-101
28	जलव्यावधानाचा इतिहास	Priyanka Gore, Girish More, Mahesh Pawar, Ganesh Choudhari	102-105
29	यवतमाळ जिल्यातील मुलभूत वस्तुवरील किंमतीवर कोविड-19 चा परिणाम	प्रा.कविता आर. किर्दक	106-107
30	पर्यावरण आणि नीतिशास्त्र	प्रा.बदनाळे शिवरुद्र शरणप्या	108-109
31	पर्यावरणाचा मानवी जीवनावर प्रभाव	डॉ. किरण शिवाजीराव पाईकराव	110-112
32	हवामान बदलाचे होणारे परिणाम एक अभ्यास	भारतभूषण वामनराव बाळबुधे	113-117
33	दुष्काळजन्य परिस्थितीचे साहित्यातील चित्रण	डॉ.एकनाथ वैजनाथ भिंगोले	118-122
34	हवामान बदल आणि त्यांचे दुष्परिणाम एक अभ्यास	डॉ.नामदेव कोंडबाराव दळवी	123-127
35	जागतिक कोरोना महामारी एक अभ्यास	पवार विलास भाऊराव	128-131
36	पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज	डॉ.भरत माधवराव मुस्कावाड	132-135
37	महाराष्ट्रातील कोरोना विषाणू आणि वास्तव परिस्थितीचा आढावा	पांचाळ नारायण हनमंतराव	136-141
38	भारतीय जलविकासाचे अभियंता: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	डॉ. वी.आर. गायकवाड	142-143
39	महाराष्ट्रातील जल व्यवस्थापनाचे स्वरूप आणि उपाययोजना : एक चिकित्सक अभ्यास	प्रा. मोटे भैरवनाथ बन्नुवान	144-146
40	शिवकालीन गडकिल्ल्यांचे जलव्यवस्थापन	डॉ. सुभाष बेंजलवार	147-149
41	पर्यावरण नियोजन तथा प्रबंधन	डॉ.श्रेता एन.दवे	150-157
42	जलव्यवस्थापन व त्याचे महत्व - एक ऐतिहासिक दृष्टीकोन	Dr.Prakash Pawar	158-161
43	पर्यावरण परिवर्तन एवं प्रभाव	डॉ.शिल्पा एम वाला	162-167
44	कोविड - 19 चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम	प्रा. डॉ. सुनील सुखदेव लोखंडे	168-170
45	"जलवासाचे पर्यावरणीय महत्व : एक अवलोकन"	डॉ. जयदीप रामकृष्ण सोळुंके	171-175
46	मुंबई नगरातील जलव्यवस्थापन : एक शोध	डॉ.नारायण सुर्यवंशी	176-179
47	नागपतीत बेरोजगारी: समस्या व उपाय	डॉ. सुरेश त्रिंबकराव सामाले	180-183
48	दुष्काळजन्य परिस्थितीचे साहित्यातील चित्रण : विशेष संदर्भ मराठी कादंबरी	प्रा. डॉ.गजानन आनंता देवकर	184-187
49	नागपतीत लिंग संबंधित विकास निर्देशांक एक अध्ययन	अशोकराव नरसिंगराव चित्ते	188-192
50	अनुसूचित कृषी विकासामुळे निर्माण होणाऱ्या समस्या	डॉ. कळसकर सूर्यकांत नागनाथ	193-196
51	दुष्काळ या क्षेत्रातील शेतकरी कुटुंबाचे जीवन : एक चिंतन	प्रा. डॉ. धिरजकुमार सत्यकाल कोतमे	197-199

52	कृषी क्षेत्राच्या विकासात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	प्रा. डॉ. जे. टी. कांबळे	200-2
53	वातावरणातील बदलाचा नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासींच्या प्रमुख 'नागली' पिकाच्या उत्पादनात झालेल्या बदलाचा विक्षेपणात्मक अभ्यास	डॉ. मंजुषा अर्जुन मुसमाडे कु. महेंद्र रामचंद्र खंबाईत	204-2
54	जल संसाधन पर्यावरण का प्रभाव	डॉ. एसवी दिवकरा कु. आकृति खटे	208-2
55	उत्तर महाराष्ट्रातील आदिवासी भागातील शेतकऱ्यांना महाराष्ट्र बँकेने दिलेल्या कृषी कर्जाचा चिकित्सक अभ्यास	सहा. प्रा. विजय मारुती सुकटे	211-2
56	ध्वनिप्रदूषणाचे परिणाम	प्रा.डॉ.बी.आर.शिंदे	217-1
57	शेतकरी आत्महत्या : कारणे व उपाय	प्रा.डॉ. संतोष तुकाराम कदम	220-2
58	साहित्यातून व्यक्त होणारे ग्रामीण जीवन व दुष्काळ	प्रा. डॉ. गौतम ढवळे	223-2
59	महाराष्ट्रातील जलयुक्त शिवार अभियानात राज्यसरकारची भूमिका	डॉ. विठ्ठल पंडितराव सांडुर	225-2
60	तंत्रज्ञानाचा पर्यावरणावर होणारा प्रभाव - एक अभ्यास	Dr.Sadhna Jichkar	227-2
61	लातूर जिल्ह्यातील याजा केंद्राच्या संख्येतील बदलाचा भौगोलिक अभ्यास	डॉ.केरवा कांबळे	231-2
62	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील दुष्काळजन्य स्थितीचे चित्रण	डॉ.कांत जाधव	233-2
63	लोकसाहित्यातून आविष्कृत होणारे समाजजीवन व समाजमन	डॉ. अत्तार अमजद हारुण	237-2
64	मराठवाड्यातील कृषि विकासात जलसिंचनाचे योगदान : विशेष संदर्भ लातूर जिल्हा	प्रा.डॉ. एस. एस. देवनाळकर	239-2
65	ऊसाच्या जुन्या व नव्या जाती व साखर उत्पादक एक अभ्यास	प्रा. डॉ. विनोद व्यंकटराव चिंते	243-2
66	कोरोना आणि महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था	डॉ. विनायक रावसाहेब वाघमारे	246-2

महाराष्ट्रातील जलयुक्त शिवार अभियानात राज्यसरकारची भूमिका

डॉ. विठ्ठल पंडितराव सांडुर

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख महाराष्ट्र महाविद्यालय निलंगा

प्रस्तावना

भारत हा एक कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. भारतातील ७० टक्के लोकसंख्या आजही शेतीव्यवसायावर अवलंबून आहेत. एकेकाळी आशिया खंडात शेतीच्या उत्पादनात अग्रेसर असणारा देश म्हणून भारताकडे बघितले जायचे. पण आजचे तित्र भयावह आहे. देशातील विशेषतः महाराष्ट्रातील शेती फार आर्थिक संकटात आहे. अपुरा पाऊस व त्या पावसातली अनियमितपणा यामुळे शेती शेतकऱ्यांवर आर्थिक संकट आले आहे. यातही मराठवाडा खऱ्या अर्थाने दुष्काळाचाडा झालेला आहे. मराठवाडा गेली चार वर्षे सतत दुष्काळाशी तोंड देत होरपळत आहे. मराठवाड्याची दाहकता फार गंभीर असून अनेक शेतकऱ्यांनी आत्महत्येचे केलेल्या आहेत. ही दाहकता बघून शेतकऱ्यांच्या वेदना जाणून शेतकऱ्यांसाठी कायमस्वरूपी व दिलासा देणारी आणि शाश्वत शेतीसाठी उपयुक्त अशी योजना महाराष्ट्र सरकारने हाती घेतलेली होती. ही योजना म्हणजे शेतकऱ्यांसाठी अमृताहून ही गोड आणि हिमालयाहुनही मोठी असलेली योजना म्हणजे जलयुक्त शिवार होय. महाराष्ट्र शासनाने हे अभियान हाती घेतल्यानंतर पहिल्याच वर्षात समाधानकारक यश आल्याचे आतापर्यंत दिसून आलेले आहेत. महाराष्ट्राचे हे यश पाहून देशातील काही राज्यांच्या प्रतिनिधी मंडळाने भेटी देऊन या योजनांचा चांगला अभ्यास करून त्यांनी स्वतःच्या राज्यात राबविण्याचा निर्णय देखील घेतला आहे. या राज्यात आघाडीवर असलेले राज्य अनुक्रमे राजस्थान आणि आंध्रप्रदेश या दोन राज्यांनो आपापल्या राज्यात देखील लोकसहभागून राबविण्याचा प्रयत्न केला आहे. महाराष्ट्र शासनाने भीषण दुष्काळी परिस्थिती पाहून आणि पाणी टंचाई सारखी उग्ररूप धारण करणारी समस्या पाहून यावर कायम स्वरूपी उपाय म्हणून शाश्वत शिवारासाठी वा दीर्घकाल टिकणारी आणि शेतकऱ्यांना सुखावणारी योजना तयार केली आहे. आणि ती योजना महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांसाठी संजीवनी ठरली आहे. ती योजना म्हणजे जलयुक्त शिवार योजना होय या योजनेमुळे पहिल्याच वर्षापासून यशस्वीपणे पाणीसाठा मुबलक प्रमाणात सावल्यामुळे ही योजना शेतकऱ्यांसाठी वरदान ठरली आहे. राज्य सरकारच्या महत्वाकांक्षी जलयुक्त शिवार योजनेस ग्रामीण भागातून मोठा प्रतिसाद मिळत आहे. शाश्वत शेतीसाठी शेतात पडणाऱ्या पाण्याचे जतन करून त्याचा योग्य वापर करण्यावर या योजनेत भर दिले आहे. या योजनेतर्गत राज्यात ६ हजार २०२ गावांमध्ये पहिल्याच वर्षी विविध कामांच्या माध्यमातून २४ दशलक्ष घनफूट पाणी साठा निर्माण झाला. जलयुक्त शिवार योजनाची सुरुवात जानेवारी २०१९ मध्ये करण्यात आली असून ती आजही कार्यरत आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे :

- जलयुक्त शिवार योजनांचा आढावा घेणे.
- जलयुक्त शिवार योजना महाराष्ट्रात उपयुक्त आहे का याचा अभ्यास करणे.
- जलयुक्त शिवाराचा पर्यावरणावरील प्रभाव अभ्यासणे.

संशोधनाची गृहितके

- जलयुक्त शिवार योजनांमुळे महाराष्ट्रात पाणी साठा वाढण्यास मदत झाली आहे.
- जलयुक्त शिवार योजनांमुळे महाराष्ट्रात पर्यावरण संरक्षण होण्यास मदत झाली आहे.
- जलयुक्त शिवार योजना ही महाराष्ट्रात उपयुक्त ठरली आहे.

जलयुक्त अभियानाचे स्वरूप

महाराष्ट्रामध्ये पुढील काळात जलसमस्या अधिक बिकट होणार आहे. कमी पर्जन्यमान, पाण्याची उपलब्धता, साठवण आणि वापर यांचे भविष्यासाठी जलनियोजन करणे गरजेचे आहे. एकंदरीत जवळजवळ गेली ७ वर्षे पर्जन्यमान लक्षात घेता दरवर्षी सरासरी पेक्षा कमी पडतो. तसेच वेळी-अवेळी अवकाळी पाऊस पाण्याशिवाय शेती उत्पादनाच्या समस्या निर्माण करीत आहे. ब्रिटिश राजवटीच्या काळापासून तसेच स्वातंत्र्योत्तर काळात बांधलेली धरणे अपुरी पडत आहेत व त्यातील स्त्रोत सुध्दा दिवसेंदिवस कमी होत आहेत. लोकसंख्येनुसार पाण्याची वाढती गरज, अपुरा पुरवठा हे जल व्यवस्थापना अभावी व्यस्त होत आहेत. भूजल पातळी दिवसेंदिवस खालावत आहे. पाणी टंचाईचे हे एक प्रमुख कारण आहे. पाण्याचा अती उपसा टाळणे आवश्यक आहे. भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणांनी पारंपरिक उपाययोजनांचा सुध्दा स्थानिक विभागांवर पातळीवर अभ्यास केला पाहिजे. महाराष्ट्रात गेली काही वर्षे दुष्काळ पडत असल्यामुळे पाणी टंचाईसारख्या समस्या उग्ररूप धारण करीत आहेत. या पाणी टंचाईवर महत्वाकांक्षी जलयुक्त शिवार अभियानाची सुरुवात केली. महाराष्ट्रात पडणारा दुष्काळ व शेतकरी वर्गाची हल्लाकोपी परिस्थिती पाहता शेतीसाठी शाश्वत पायाभूत सुविधा निर्माण करण्याचा निर्णायक प्रयत्न म्हणजे जलयुक्त शिवार अभियान होय. जलयुक्त शिवार अभियानाच्या अंगलबजावणीत लोकप्रतिनिधींसह अंगलबजावणी यंत्रणांनी काळजीपूर्वक काम केल्यास जलसंधारणाचे उद्देश नक्कीच यशस्वी होईल. गावातील संरक्षण, पोलिस पाटील, पंचायत समिती सदस्य, जिल्हा परिषद सदस्य यांच्यासह गावतील नागरिकांनी यथोचित भूमिका पार पाडल्यास व अधिकारी समवेत समन्वय साधल्यास या अभियानाचे यश आपणास लवकरच दिसून येत असल्याचे लक्षात येत आहे. यासाठी गावशिवारात असणारे नाले, सिमेंट नाला, बांध गावतळे, तलाव यातील माती व गाळ काढणे अत्यंत आवश्यक झाले आहे. यामुळे पाणी साठवण क्षमता वाढवणार आहे. वाढीव पाणी साठवण क्षमते बरोबरच पाणी गुरण्याचा वेग वाढणार आहे. पाणी गुरण्यामुळे वाहून जाणाऱ्या पाण्याचा वेग कमी होऊन शेतीचे नुकसान टाळले जाणार आहे. जलयुक्त शिवार अभियानासाठी महाराष्ट्र शासनाने माफत विशेषनिधी म्हणून ०१ हजार कोटी रुपयांची तरतूद करण्यात आली होती. तसेच केंद्र शासनाच्या एकात्मिक पाणलोट विकास कार्यक्रमातून साधारण ७ ते ६ हजार कोटी रुपयांचा निधी जलयुक्त शिवार योजनेसाठी उपलब्ध झाला होता. या अभियानाच्या माध्यमातून महाराष्ट्रात एका वर्षात १० हजार साखळी बंधारे या अभियानाच्या माध्यमातून शासनाने येत्या पाच वर्षात २७ हजार गावे दुष्काळमुक्त करण्याचा संकल्प केला होता. जलयुक्त शिवार योजना लोकसहभागून २०१९ मध्ये राज्यातील ६ हजार २०२ गावांची निवड करण्यात आली होती तसेच २०१९-१६ या वर्षात या योजनेतून जलसंधारणाची विविध प्रकारची ७८ हजार ६७७ कामे करण्याचे नियोजित होती. या कामांमध्ये सिमेंट बंधारे, गाळ

वाढणे, जुन्या जलसंरचनांना पुनर्जीवन, कालवा दुरुस्ती, पाझर तलाब दुरुस्ती, नाला बाँडिंग, कोल्हापूर पध्दतीच्या बंधार्याची पुरुस्ती, लघुसिंचन तलावाची दुरुस्ती, साठवण बंधार्याच्या दुरुस्ती इत्यादी कामांचा समावेश होता. महाराष्ट्र राज्यातील शेतीच्या शाश्वत विकासासाठी शेतीमध्ये गुंतवणुकीसाठी शासन दरवर्षी ७ हजार कोटी रुपये जास्तीचे खर्च पुढील पाच वर्षात एकूण २५ हजार कोटी रुपये जास्तीचे खर्च केला आहे. हा निधी केवळ शेतीवरच खर्च करण्यात आला आहे. येणाऱ्या ३ वर्षांमध्ये १ लाख ५० हजार शेततळी उभारणार तसेच नरेगा अंतर्गत दरवर्षी ३५ हजार ज्याप्रमाणे १ लाख विहिरी आणि आन्धारित सिंचन सुविधेतर्गत ८ हजार धरणे, जवाहर सिंचन विहिरी पूर्ण करण्यात येतील. जलसंधारणाची तरतूद ८०० कोटी वरून २२०० कोटी रुपये केली आहे. अशा या तरतूदीमुळे जलयुक्त शिवार होण्यास शासनाने २०१८ पर्यंतचा जो संकल्प केला होता संकल्प घेणाऱ्या पाच वर्षांमध्ये नवीच पूर्णत्वास जाईल याची खात्री वाटते.

जलयुक्त शिवाराचे महत्त्व

जागतिक तापमानवाढीमुळे अर्थात ग्लोबल वार्मिंगमुळे निर्माण होणारे हवामानातील बदल आणि या बदलांमुळे होत असलेले परिणाम खुपच गंभीरपणे विचार करायला लावणारे आहे. जागतिक तापमानवाढीमुळे कुठे दुष्काळ तर कुठे भीषण पाणी टंचाई, कुठे गारपीट तर कुठे अतिवृष्टी आणि कुठे वेगवान वादळे इत्यादी प्रकारचे परिणाम आपणास दिसून येत आहे. या सर्व बाबींचा विचार केल्यास आणि भविष्याच्या दृष्टीकोनातून व वास्तवात देखील या हवामान बदलावर विशेषतः पाणी टंचाईवर स्त करणाऱ्यासाठी महाराष्ट्र सरकारने जलयुक्त शिवार अभियान हा उपक्रम राबवणे चालू केले. पाण्याअभावी शेतजमिनी उजाड होत चालल्या असल्यामुळे आणि वृक्षतोडीमुळे शेतीवर विशेषतः शेतकऱ्यांवर याचा गंभीर परिणाम होत आहे. आणि म्हणून व सर्व बाबींचा विचार करता जलयुक्त शिवार योजनेचे महत्त्व प्रत्येक गावाला आणि शेतकऱ्यांना समजत आहे. म्हणून स्वतंत्र भारताच्या इतिहासांमध्ये सर्वात मोठा लोक सहभाग असलेले जलयुक्त शिवार अभियान विकेंद्रीत व शाश्वत जलसाठे निर्माण करणारी परिवर्तनाची लोकचळवळ ठरत आहे. पावसाचा पडणारा प्रत्येक थेंब स्वतःच्या मालकीचा आहे आणि तो माझ्या जमिनीत माझ्या गावात मुला पाहिजे या जाणिवेतून पाणवठा, सिंचन व विकेंद्रीत जलसाठे निर्माण करण्याचे काम जनता मोठ्या प्रमाणावर करत आली महाराष्ट्रातील काही भागाला सातत्याने दुष्काळाचा सामना करावा लागत आहे. याचा परिणाम गावो गावच्या विकासावर होत आहे. पाणी हाच सर्वात मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे. गावच्या शिवारातील पाणी गावातच साठवून भूपृष्ठावरील आणि भूदरमधील जलपातळी वाढण्यास योजनेचा मोठा हातभार लागणार आहे. लोकसहभागाने या योजनेची प्रभावी अंगलबजावणी होत आहे. यामुळे शाश्वत जलसाठा निर्माण होण्यास मदत होईल. राज्य सरकारने २०१५ मध्ये पुढील पाच वर्षांसाठी कृषी विकासासाठी २५ हजार कोटी रुपये मंजूर केले आहे. या खर्चांमध्ये दोन लाख विहिरी, दीड लाख शेततळी तसे तर आता शासनाने मागेल त्याला शेतकरी देण्याची घोषणा नुकतीच करून टाकली होती. जलयुक्त शिवार पॅटर्नची दखल राजस्थान व आंध्रप्रदेश या राज्यांनी तर घेतली आहे. मात्र याची विशेष दखल आंतरराष्ट्रीय स्तरावर इस्त्राइल या देशाने देखील घेतानी इस्त्राइलचा राजदूत अल्नोह त्याच्या शिष्टमंडळासह भराठवाड्याच्या दौऱ्यावर आले होते. त्यांनी जलयुक्त शिवाराची प्रत्यक्ष पाहणी करून काही शेतकऱ्यांसोबत देखील केली. यावरूनच आपल्या लक्षात येते की, जलयुक्त शिवार योजनेचे महत्त्व किती आहे.

जलयुक्त शिवाराचे फायदे

महाराष्ट्र शासनाची महत्त्वाकांक्षी योजना म्हणून जलशिवाराकडे बघितले जाते. या योजनेमुळे ग्रामीण भागात नववैतन्य निर्माण झालेले आहे कारण गेली कितीच वर्षे हाच शेतकरी हीच शेती आणि हेच गाव आणि नेहमीचे दुष्काळ व सततच्या चक्रामुळे आणि पाणी टंचाईमुळे ग्रामीण जीवनाचे बनावत रुपांतर आणि वनातून वाळवंटात रुपांतर झालेले होते आणि वाळवंटात पूर्ण रुपांतर होण्यापूर्वीच त्या वाळवंटात खळखळून वाहणाऱ्या नदीचे 'जलयुक्त शिवार' रुपी उगम झाला यामुळे फायदा असा झाला की या होऊ घातलेल्या वाळवंटाचे रुपांतर पाण्यात झाले आणि होत आहे. कारण ग्रामीण भागात गेली काही वर्षे भीषण पाणी टंचाई निर्माण होऊन दुष्काळास सामोरे जावे लागत होते. हवामान बदलांमुळे वेळी-अवेळी पाऊस येत असल्यामुळे शेती उजाड झाली यामुळे शेतकरी संकटात सापडला होता मात्र जलयुक्त शिवार योजनेमुळे त्याच्यामध्ये नववैतन्य निर्माण झाले आहे. जलयुक्त शिवारामुळे वनराई निर्माण होणार, जलयुक्त शिवारामुळे होत असलेले वेगवान काम आणि त्यामुळे निर्माण होणारे असंख्य जलसाठे जुन, जुलै २०१६ नंतर आपणास शेतकऱ्यांनी लावलेले असंख्य वृक्ष वाळलेले दिसतील. याचबरोबर तुडूंब भरलेले विहीर, नाला आणि हिस्वींगार शेती तसेच नाल्याच्या आजूबाजूला झाडांच्या रुपाने निर्माण झालेली वनराई असे नयनरम्य व आल्हाददायक चित्र काही महिन्यांमध्ये प्रत्यक्षात दिसेल. जलयुक्त शिवार योजनेत जन सहभाग महाराष्ट्र राज्य दुष्काळाच्या खांडो लोटला गेला आहे. गेली अनेक वर्षे पावसाचे प्रमाण कमी-कमी होत असल्यामुळे शेतीसाठी आणि पिण्याच्या पाण्यासाठीचा प्रश्न गंभीर रूप धारण करीत आहे. यावर कायमस्वरूपी उपाय म्हणून शाश्वत शेतीसाठी आणि पाण्यासाठी महाराष्ट्र शासन जलयुक्त शिवार योजना लोकसहभागानेच्या माध्यमातून मोठ्या प्रमाणात राबवित आहे. या लोकसहभागानेच्या माध्यमातून पहिल्याच वर्षी ६ हजार २०२ कामे झाली आहेत.

समारोप महाराष्ट्राने सुरु केलेल्या जलयुक्त शिवार योजनेच्या यशस्वीतेसाठी कृषी व जलसंधारणाच्या अनेक योजनांचे एकत्रीकरण करून यशस्वीपणे कार्य करताना जलयुक्त शिवार निर्माण केल्यामुळे पाणी टंचाईवर गात करण्यात आली आहेत. दरवर्षी दरवर्षी पाच हजार गावे टंचाईमुक्त व २०१८ पर्यंत २५ हजार गावे दुष्काळ मुक्त होत असताना दिसत आहेत. या अभियानाची दखल इतर राज्यांबरोबरच आंतरराष्ट्रीय स्तरावरदेखील घेतलेली आहे.

संदर्भ -

- १ गोयल सुधीर कुमार, मृदा संधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, कृषी माहिती विभाग, महाराष्ट्र शासन, २००४
- २ डॉ. साठुके, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, पुणे
- ३ डॉ. महाराष्ट्र टाईम्स उद्योजका (दिवाळी अंक २०१५)
- ४ 'जलवधूः' संरक्षणसंरचनांसाठी पंतप्रधानांचा उद्देश
- ५ लोकसभेच्या, २०१५
- ६ योजना, २०१८
- ७ द युनिक बुलेटिन